

Jan Lutyński

Socjologia w Związku Radzieckim

Przegląd Socjologiczny / Sociological Review 13/2, 149-157

1959

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

SOCJOLOGIA W ZWIĄZKU RADZIECKIM

1. POWSTANIE RADZIECKIEGO TOWARZYSTWA SOCJOLOGICZNEGO

W nr 8 z 1958 r. czasopisma „Zagadnienia Filozofii” („Вопросы Философии”) ukazała się notatka „*O utworzeniu Radzieckiego Towarzystwa Socjologicznego*”. Towarzystwo powstało zgodnie z decyzją Prezydium Akademii Nauk ZSRR i związane jest organizacyjnie z Wydziałem Nauk Ekonomicznych, Wydziałem Nauk Filozoficznych oraz Wydziałem Nauk Prawnych Akademii. Towarzystwo ukonstytuowało się 19 czerwca 1958 r. Członkami założycielami jego są różne instytuty naukowe, akademickie i pozaakademickie „prowadzące naukową pracę w dziedzinie socjologii”. Statut Towarzystwa przewiduje następujące cele działalności Towarzystwa: „1) Przedstawicielstwo radzieckich naukowych instytucji, pracujących nad problemami socjologii w Międzynarodowym Towarzystwie Socjologicznym i w innych zagranicznych organizacjach socjologów. 2) Wzmocnienie więzów między uczonymi radzieckimi, pracującymi w dziedzinie socjologii, a zagranicznymi socjologami i międzynarodowymi socjologicznymi organizacjami. 3) Rozpowszechnianie za granicą materiałów o rozwoju socjologii w ZSRR. 4) Popieranie rozwoju naukowo-badawczych prac w dziedzinie socjologii w ZSRR. 5) Organizowanie naukowych konferencji radzieckich uczonych poświęconych poszczególnym problemom socjologii, a także międzynarodowych konferencji na temat najważniejszych zagadnień w dziedzinie socjologii”. Statut przewiduje także, iż Towarzystwo zajmie się działalnością wydawniczą, będzie informować radzieckich uczonych o pracy Międzynarodowego Towarzystwa Socjologicznego i socjologicznych towarzystw naukowych za granicą, będzie organizować uczestnictwo radzieckich uczonych, zajmujących się socjologią, w konferencjach za granicą i popierać wymianę książek z dziedziny socjologii z zagranicą.

Członkami Towarzystwa są w zasadzie instytucje i organizacje naukowe, indywidualne członkostwo Towarzystwa wymaga odpowiedniej decyzji Prezydium.

Przewodniczącym Towarzystwa został wybrany J. P. Francew, zastępcami przewodniczącego — S. A. Stepanian, I. M. Muminow i P. S. Romaszkin. Sekretarzem odpowiedzialnym został N. B. Ignatiew. Członkami Prezydium Towarzystwa są przedstawiciele różnych nauk społecznych z Moskwy i innych miast ZSRR.

Zebrań założycielskie uchwalilo wniosek o wstąpieniu Towarzystwa do Międzynarodowego Towarzystwa Socjologicznego. Przedstawicielem Towarzystwa w Komitecie Wykonawczym Międzynarodowego Towarzystwa Socjologicznego będzie J. P. Francew. Towarzystwo zamierza wziąć udział w IV Międzynarodowym Kongresie Socjologicznym we wrześniu 1959 r. we Włoszech i przeprowadzić prace przygotowawcze z tym związane.

2. SOCJOLOGICZNA PROBLEMATYKA BADAŃ RADZIECKICH ETNOGRAFÓW

W nr 5 czasopisma „Radziecka Etnografia” z 1958 r. ukazał się redakcyjny artykuł pt. *Teoretyczne problemy budownictwa komunizmu w ZSRR i zadania radzieckich etnografów*. Artykuł napisany został w związku z sesją Wydziału Nauk Społecznych Akademii

Nauk ZSRR poświęconą problemom budownictwa komunizmu, która odbyła się w czerwcu 1958 r. Artykuł wskazuje szereg problemów badawczych, które powinny obecnie znaleźć się w centrum uwagi radzieckich etnografów. Na pierwszym miejscu omawia się w nim problem rozwoju socjalistycznych narodów i związany z nim problem narodowej konsolidacji. „Jak wiadomo — czytamy w artykule — wewnętrzny rozwój nawet całkowicie uformowanych socjalistycznych narodów w naszym wielonarodowym kraju bynajmniej nie ustaje, ponieważ zespalają się z nimi bliskie im pod względem etnicznym lub terytorialnym grupy ludności. Dzięki temu socjalistyczne narody rozwijają się pod względem ilościowym, przyswajają sobie niektóre elementy kultury grup, które się do nich przyłączyły, wzmacniają się socjalistyczne więzi wewnątrz narodu”.

Zagadnienie, czy wszystkie małe ludy i narodowości mogą przekształcić się w socjalistyczne narody zachowując swój narodowy język i kulturowe właściwości, z teoretycznego punktu widzenia nie zostało jeszcze zbadane. Tymczasem ma ono wielkie teoretyczne i praktyczne znaczenie dla radzieckiej polityki narodowościowej, przede wszystkim na Dalekiej Północy, w kraju nadamurskim, w niektórych rejonach północnego Kaukazu. W ramach Związku Radzieckiego małe narodowości bardzo się rozwinęły, nie wszystkie utworzyły jednak odrębne socjalistyczne narody. „Jak potoczy się ich dalszy etniczny rozwój? Czy na przykład małe narodowości Dalekiej Północy w dalszym ciągu będą rozwijać się jako samodzielne grupy etniczne, czy też samo życie doprowadzi do zespolenia się ich z sąsiednimi wielkimi narodami? Etnografowie, podobnie jak pracownicy innych nauk społecznych, przede wszystkim ekonomiści, językoznawcy i historycy radzieckiego społeczeństwa, powinni intensywnie zająć się opracowywaniem tego skomplikowanego zagadnienia, analizując warunki, w których małe narodowości w jednych wypadkach przekształcają się w socjalistyczne narody, a w innych — zespalają się z sąsiednimi wielkimi narodami”.

Drugie wielkie zadanie stojące przed etnografami ZSRR to zbadanie przekształceń życia i kultury klasy robotniczej i chłopstwa w procesie przemian prowadzących do komunizmu. „Znaczenie [tego problemu] trudno jest przecenić: badając rozwój nowych form kultury i życia, wskazując na ich najbardziej przodujące, postępowe cechy, uogólniając pozytywne doświadczenia kulturalnego i materialnego budownictwa, etnografowie wnoszą swój wkład do codziennej praktyki walki mającej na celu zbudowanie komunizmu. Największe teoretyczne i praktyczne znaczenie ma zbadanie omawianego procesu u zacofanych niegdyś ludów żyjących na kresach dawnej carskiej Rosji, których ustrój społeczny przed rewolucją zawierał elementy patriarchalno-feudalne i w których układzie domowo-rodzinnym i światopoglądzie występowały zacofane, szkodliwe tradycje i przesady. Badania właściwości kulturowego rozwoju tych ludów i socjalistycznej przebudowy ich życia ze specjalną wyrazistością ujawniają procesy likwidacji starych form życia i ich walkę z przeżytkami poprzedniego układu”. Te zagadnienia w chwili dzisiejszej powinny być badane w związku z aktualnymi procesami, takimi jak proces wzrastania kontaktów między wsią a miastem i upodabnianie się wsi do miasta. „Etnografowie zajmujący się zagadnieniami kultury duchowej powinni poświęcić wiele uwagi kwestii zbadania nowego, komunistycznego stosunku do pracy, którego pięknych wzorców dostarcza zarówno codzienne życie wsi kołchozowej jak i, specjalnie, pełna chwały działalność radzieckiej młodzieży, pionierów uprawy ugorów i nowin”.

Specjalne znaczenie przy opracowywaniu obecnie omawianego problemu posiada, zdaniem autorów artykułu, zbadanie kultury klasy robotniczej. Dotychczasowe badania wykazują, „że życie i kultura klasy robotniczej różnych ludów i narodów ZSRR, podobnie jak i chłopstwa, posiada wiele istotnych cech narodowych”. Badania etnograficzne poza

tym umożliwiają odtworzenie dokładnego i żywego obrazu dróg formowania się narodowej klasy robotniczej u tych narodów ZSRR, które w okresie przedrewolucyjnym nie miały zupełnie swojego przemysłu i których gospodarka nosiła charakter rolniczy lub prymitywny, myśliwski czy zbieracki. Etnografowie mogą i powinni pokazać, jak u tych zacofanych dawniej narodowości formowało się pierwsze pokolenie robotników, jaki wpływ wywierało ono na ogólny rozwój danego ludu”.

Obok kwestii związanych z formowaniem się i rolą klasy robotniczej wiele uwagi poświęca się w artykule również innym problemom. Należy do nich kwestia tych narodowych form w zakresie kultury materialnej, które posiadają pozytywne znaczenie, które zachowują się i będą występować w przyszłości nie tylko wśród wiejskiej, lecz i wśród miejskiej ludności. „Etnograficzne badanie problemu rozwoju narodowych form materialnej kultury — czytamy — posiada aktualne praktyczne znaczenie przede wszystkim dla gospodarczego planowania i dla sposobu rozprowadzania towarów masowego użytku w różnych narodowych rejonach Związku Radzieckiego”. Specjalne miejsce w badaniach tego rodzaju powinna zająć analiza domów i osiedli. Wiąże się to z tym, iż jak czytamy, „praktyka wykazuje, że przy projektowaniu nowych socjalistycznych mieszkań i osiedli w sposób niedostateczny bierze się pod uwagę racjonalne rysy ludowego budownictwa, w których znajduje wyraz wielowiekowa znajomość miejscowych warunków geograficznych, specyficzne cechy działalności gospodarczej i rodzinno-życiowych potrzeb ludzkości”.

„Problem rozwoju radzieckiej rodziny — czytamy dalej — posiada wiele różnych aspektów jednakowo ważnych pod względem teoretycznym i praktycznym. Etnografowie badają formy rodziny, jej poziom kulturalny, tradycje życia rodzinnego, stosunki między członkami rodziny i szereg innych zagadnień, posiadających niemałe znaczenie w praktyce budownictwa komunizmu”. Praca w tej dziedzinie prowadzona jest od kilku lat, wyników jej nie można jednak uznać jeszcze za dostateczne. „Etnografowie mogą i powinni okazać bardziej wydajną pomoc partyjnym i społecznym organizacjom, prowadzącym walkę z resztkami skostniałych i szkodliwych tradycji życia rodzinnego, z przeżytkami w zakresie stosunków wewnątrz rodziny, w ten czy w inny sposób hamujących formowanie komunistycznych norm zachowania. Znaczenie etnograficznych badań życia rodzinnego klasy robotniczej i kolchozowego chłopstwa w ZSRR nie ogranicza się do roli, którą muszą pełnić etnografowie w dziedzinie likwidacji ostatnich resztek dyskryminacji kobiet, w walce z stosunkowo rzadkimi już wypadkami płacenia kałymu lub z wypadkami małżeństwa z niepełnoletnimi. Etnografowie zajmujący się badaniem życia rodzinnego powinni wziąć udział w następnych etapach walki o wyzwolenie kobiety od obowiązków gospodarskich w domu i o włączenie jej w proces pracy posiadający ogólnospołeczne znaczenie, dokonywający się dzięki rozwojowi i ulepszeniom w systemie instytucji usługowych dla ludności miast i wsi. Nauka etnograficzna może okazać szczególnie wielką pomoc w tym, aby funkcjonowanie tych instytucji dostosowane było do potrzeb, życzeń i tradycji ludności różnych narodowych rejonów naszego kraju”.

W artykule wymienia się jeszcze kilka dziedzin badań ważnych w procesie budownictwa komunizmu. Są to walka z przesądami religijnymi, stosunki między różnymi narodami ZSRR i wzajemny kulturalny wpływ, który wywierają na siebie te różne narody. Dwa ostatnie tematy traktuje się w artykule raczej jako tematy badań przyszłości. W związku z pierwszym stwierdza się, że „etnografia, w większym stopniu niż jakakolwiek inna nauka, może nie tylko naświetlić problem rzeczywistych źródeł religijnych wyobrażeń. Może także wskazać konkretne warunki ich utrzymywania się jako przeżytków w kraju zwycięskiego socjalizmu. W ten sposób [...] praca etnografów nie tylko dostarczy cennego naukowego materiału lektorowi i propagandyście, ale pomoże także usunąć warunki, które poma-

gają zachowaniu w formie przeżytku religijnych poglądów". W związku z tym artykuł kieruje uwagę badaczy na lokalne religijne kultury oraz wskazuje potrzebę badania wewnętrznych prawidłowości procesu zanikania religijnych tradycji, posiadających oparcie w istniejących warunkach życia.

Ostatnia część artykułu poświęcona jest analizie praktyczno-organizacyjnych warunków należytej pracy etnografów, które powinny ułatwić im spełnienie wyżej postawionych zadań.

Artykuł, którego zasadnicze myśli staraliśmy się przedstawić, jest znamieny dla przemian, którym ulega radziecka etnografia od kilku lat. Coraz większą wagę przywiązuje się w niej do problematyki współczesnej, jednocześnie zaś problematyki o wybitnie socjologicznym czy socjograficznym charakterze. Pozostaje to w związku z dążeniami charakterystycznymi dla współczesnego etapu przemian w ZSRR, aby naukę uczynić pomocną w realizacji praktycznych, aktualnych zadań. Proces „aktualizacji” problematyki etnografii i nabierania przez nią socjologicznego w znacznej mierze charakteru popierany jest przez czynniki kierownicze w tej nauce, skupione w Instytucie Etnografii Akademii Nauk. Przeciwstawia się mu tendencja odwrotna — odchodzenia od aktualnej problematyki i „ucieczka w przeszłość”. Ulegają jej zwłaszcza niektórzy przedstawiciele etnograficznych katedr na uniwersytetach.

Stwierdzając, że etnografia w ZSRR zbliża się, o ile chodzi o problematykę badań, do socjologii czy też socjografii, nie należy jednak zapominać o różnicach dzielących ją od tych nauk na Zachodzie. Postulowany związek radzieckiej etnografii z praktyką komunistycznego budownictwa i jej charakter nauki marksistowskiej sprawiają, iż badania jej mają na celu również ocenę zjawisk, co nie pozostaje bez wpływu na charakter ich opisu i wyjaśnienia. Poza tym etnografowie w ZSRR uwzględniają w swoich badaniach zwłaszcza te socjologiczne dziedziny badań, które zawsze, choć z odmiennego punktu widzenia, były badane i przez tradycyjną etnografię. Uwzględniają także w bardzo wielkim stopniu w swych badaniach ludy najbardziej zacofane lub niegdyś zacofane, które zgodnie z tradycją stanowiły zawsze przedmiot badań etnografii.

3. DYKUSJA O PRZEDMIOCIE MARKSISTOWSKIEJ SOCJOLOGII W ZSRR

Czasopisma radzieckie poświęcają w ostatnich latach wiele uwagi socjologii i socjologicznym badaniom. W czołowym czasopiśmie filozoficznym Akademii Nauk ZSRR („Zagadnienia Filozofii”) ukazał się szereg artykułów i sprawozdań na ten temat. Artykułów wykorzystujących wyniki badań przeprowadzonych w ZSRR jest, co prawda, bardzo mało. Liczniejsze niż dawniej są jednak artykuły krytyczne poświęcone pracom socjologów zagranicznych, przy czym krytyka w wielu przypadkach posiada nie tylko ideologiczny lecz i merytoryczny charakter¹. Autorami tych krytyk są często młodszy pracownicy naukowcy.

Artykuły tego rodzaju ukazują się także w innych czasopismach ZSRR. Znajdujemy je między innymi w czasopiśmie „Biuletyn Historii Kultury Światowej”² założonym

¹ Por. m. in.: M. D. Kamarri, *O trzecim kongresie Międzynarodowego Towarzystwa Socjologicznego*, „Zagadnienia Filozofii” („Вопросы Философии”), 1957, nr 1; J. A. Zamoszkin, *Psychologiczny kierunek w socjologii. Szkic krytyczny*, tamże, 1957, nr 2; W. S. Siemionow, *Mit o „średnich klasach” i kapitalistyczna rzeczywistość*, tamże, 1957, nr 5; E. A. Arab-Ogły, *Socjologia i cybernetyka (zastosowanie cybernetyki w naukach społecznych)*, tamże, 1958, nr 5; A. J. Bojarskij, *O tak zwanej „społecznej ruchliwości”*, tamże, 1958, nr 5; W. S. Siemionow, *Zachodnio-niemiecki wariant teorii społecznej stratyfikacji*, tamże, 1958, nr 8, i inne.

² Por. zwłaszcza B. E. Bychowski, *Ziarna i plewy w teorii „pola społecznego”*, „Biuletyn Historii Kultury Świata” („Вестник Истории Мировой культуры”), 1957, nr 4.

w 1957 r. w związku z inicjatywą UNESCO opracowania międzynarodowej historii naukowego kulturalnego rozwoju ludzkości. Czasopismo to można nazwać radzieckim organem „dialogu” między uczonymi - przedstawicielami krajów o różnych ustrojach politycznych i społeczno-ekonomicznych. Autorami artykułów zamieszczanych w tym czasopiśmie są również uczeni zagraniczni. Często artykułom tych uczonych towarzyszą krytyczne uwagi uczonych radzieckich na dany temat. Artykuły zagranicznych uczonych nie-marksistów spotykamy także, chociaż bardzo rzadko, w czasopiśmie „Zagadnienia Filozofii”.³ Czasopismo to zamieszcza poza tym informacje dotyczące międzynarodowych socjologicznych organizacji i konferencji.

Spośród artykułów poświęconych socjologii i zamieszczonych w „Zagadnieniach Filozofii” zasługuje na uwagę kilka artykułów dyskusyjnych na temat przedmiotu marksistowskiej socjologii. Dyskusję zapoczątkował artykuł Jürgena Kuczynskiego pt. *Prawa socjologiczne*, zamieszczony w numerze 5 z 1957 r. jako artykuł dyskusyjny.

Zamiarem autora artykułu, znanego badacza historii klasy robotniczej w okresie kapitalizmu i teoretyka tej dziedziny zjawisk, jest wyodrębnienie socjologii w osobną naukę w oparciu o podstawowe twierdzenia marksizmu, odnoszące się do struktury życia społecznego i rzeczywistości w ogóle. Autorowi chodzi zwłaszcza o wyodrębnienie socjologii od materializmu historycznego i ekonomii politycznej. J. Kuczynski wyróżnia trzy zasadnicze sfery zjawisk, badane przez różne nauki: przyroda, społeczeństwo i myślenie. Tym trzem sferom zjawisk odpowiadają trzy rodzaje praw, np. prawo zachowania energii, odnoszące się do zjawisk przyrody, prawo przechodzenia od kapitalizmu do socjalizmu odnoszące się do sfery zjawisk społecznych i inne. Obok tych praw, które odnoszą się do każdej poszczególnej sfery w całości, istnieją również prawa, „które wyrażają stosunki między wymienionymi sferami, a także stosunki między poszczególnymi częściami tych sfer. W tych wypadkach — pisze Kuczynski — gdy przedmiot analizy stanowią stosunki między sferą społeczeństwa w całości a sferami przyrody i myśli, mamy do czynienia z prawami historycznego materializmu. Gdy jednak rozpatrujemy stosunki między poszczególnymi częściami sfery społecznej a jedną z dwóch innych sfer lub stosunki między różnymi częściami sfery społecznej, to sądzę, że prawa tych stosunków trzeba nazwać prawami socjologicznymi”.

Jako przykład prawa materializmu historycznego autor wymienia twierdzenie Marksa, iż „nie świadomość ludzi określa ich byt, lecz na odwrót, ich byt społeczny określa ich świadomość”, oraz twierdzenie następujące: „z biegiem dziejów stosunki między przyrodą a społeczeństwem zmieniają swój charakter, ponieważ przemożny wpływ przyrody na społeczeństwo w zaraniu historii ludzkości ustępuje miejsca przemożnemu wpływowi społeczeństwa na przyrodę”.

Autor podaje także przykłady praw socjologicznych. Należą do nich, między innymi, twierdzenia odnoszące się do stosunków między wzrostem liczby ludności a rozwojem sił produkcyjnych oraz wszelkie twierdzenia, odnoszące się do stosunków między siłami wytwórczymi, stosunkami produkcyjnymi a nadbudową. Będą to na przykład prawo zgodności między siłami a stosunkami produkcyjnymi, prawo odpowiedności między bazą a ideologiczną treścią społecznej świadomości i instytucji nadbudowy oraz inne.

³ Por. A. Sauvy, *Stosunki między demografią a naukami społecznymi w krajach kapitalistycznych*, „Zagadnienia Filozofii”, 1957, nr 6. W tym samym numerze zamieszczony jest artykuł radzieckiego uczonego E. A. Arab-Ogły, *Niektóre problemy ludnościowe*, zawierający merytoryczną polemikę z poszczególnymi twierdzeniami A. Sauvy'ego.

Prawa socjologiczne posiadają odmienny charakter od praw ekonomicznych. Te ostatnie odnoszą się tylko do zjawisk czysto ekonomicznych. Ze względu na rolę, którą marksizm przyznaje tym ostatnim, prawa socjologiczne podporządkowane są prawom ekonomicznym. Nie jest to jednak reguła bez wyjątków. W okresach przejściowych, gdy jedna formacja, posiadająca swoje własne prawa ekonomiczne, ustępuje miejsca drugiej, na pierwsze miejsce wysuwają się prawa socjologiczne. Decydującym prawem socjologicznym w tych okresach jest prawo zgodności między charakterem sił wytwórczych a stosunków produkcyjnych. W okresie przejścia od kapitalizmu do socjalizmu olbrzymie znaczenie uzyskuje jeszcze inne prawo socjologiczne — prawo zgodności między bazą a ideologiczną treścią społecznej świadomości i instytucji nadbudowy.

Dalszy ciąg swojego artykułu J. Kuczynski poświęca rozważaniom mającym na celu wykazanie konieczności rozwoju socjologii i socjologicznych badań. Głównie chodzi mu przy tym o rozwój tych badań w NRD. Rozwój socjologii konieczny jest dla rozwoju innych nauk społecznych, sam z kolei zależny jest od ich rozwoju. Dziedzina badań socjologii jest obecnie bardzo zaniedbana. Specjalne, także praktyczne znaczenie posiadająby zwłaszcza badania nad inteligencją i klasą robotniczą, nad pochodzeniem społecznym inteligentów i robotników krajów ludowej demokracji, ich społeczną świadomością itp. Zadanie przeprowadzenia takich badań rysuje się wyraźnie przed socjologami-marksistami, prowadząc je będą oni mogli twórczo rozwijać marksistowsko-leninowską naukę.

Artykuł J. Kuczynskiego pojawił się w okresie, który dla marksistowskiej wiedzy o społeczeństwie w ZSRR posiada specjalne znaczenie. Do cech charakterystycznych tego okresu należy zainteresowanie koncepcją socjologii jako empirycznej nauki o społecznych zjawiskach, zwłaszcza o zjawiskach współczesności. Wiąże się to, jak się wydaje, z kilkoma okolicznościami. Jedną z nich stanowi często manifestowane niezadowolenie z dotychczasowego sposobu prowadzenia pracy naukowej i pedagogicznej w zakresie materializmu historycznego. Ściśle związana z poprzednią jest inna okoliczność. Bliższe kontakty i zapoznawanie się z socjologią zagraniczną, krytykowaną dotychczas niemal wyłącznie z ideologicznego punktu widzenia, wymagają przeciwstawienia jej badaniom — własnych badań. Być może, że właśnie w związku z tymi okolicznościami rodzą się pomysły wyodrębnienia dziedziny empirycznych poszukiwań w osobną dyscyplinę — socjologię. Nasuwa to potrzebę teoretycznego uzasadnienia takiego wyodrębnienia, zwłaszcza potrzebę uzasadnienia odrębności socjologii od materializmu historycznego.

Bezpośrednio do artykułu J. Kuczynskiego nawiązują dwa artykuły opublikowane w „Zagadnieniach Filozofii”. Ukazały się one dopiero w numerach 5 i 8 tego czasopisma z 1958 r. Należy jednak sądzić, że przedtem problemy, podniesione przez Kuczynskiego, były przedmiotem dyskusji prowadzonych w gronie pracowników naukowych interesujących się socjologią i socjologicznymi badaniami.

Autorami pierwszego z tych artykułów są, jak można sądzić, pracownicy naukowci młodszej generacji: A. I. Wierbin, W. Z. Kielle i M. J. Kowalzon. Artykuł nosi tytuł *Historyczny materializm i socjologia*. Autorzy na wstępie charakteryzują tło wystąpienia J. Kuczynskiego. „Profesor Kuczynski — piszą oni — wychodzi od faktu, że w szeregu krajów ludowej demokracji podkreśla się konieczność stworzenia osobnej nauki o społeczeństwie — socjologii, która miałaby prawo samodzielnego bytu obok materializmu historycznego, a także obok ekonomii politycznej i innych społecznych nauk. Opierając się na tym fakcie sam profesor Kuczynski chce, kierując się założeniami materializmu, uzasadnić prawo socjologii do samodzielnego istnienia na drodze analizy samego przedmiotu badań”.

Wspominając o dążeniu do uczynienia z socjologii samodzielnej nauki, występującym w krajach ludowej demokracji, autorzy artykułu mają, jak się wydaje, na myśli głównie

artykuł J. Wiatra i Z. Baumana *Marxizm i współczesna socjologia*⁴; oraz *Od redakcji* w pierwszym numerze „Studiów Filozoficznych”, gdzie mówi się o autonomizacji socjologii⁵. Na te wypowiedzi powołują się oni bowiem w dalszym ciągu swoich rozważań i, jak widać z kontekstu, nie zgadzają się z reprezentowanym tam stanowiskiem. Autorzy artykułu podkreślają, że z poglądami J. Wiatra i Z. Baumana nie pokrywa się również stanowisko J. Kuczynskiego. Stanowisko to jednak, ich zdaniem, także nie jest właściwe. Przykłady praw socjologicznych przytaczanych przez J. Kuczynskiego wskazują, że chodzi tu właściwie o prawa materializmu historycznego. Traktując je jako prawa socjologii autor zubaża materializm historyczny. W rezultacie „w sferze tej nauki — piszą autorzy artykułu — nie pozostaje nic oprócz abstrakcyjnych zdań o stosunku społeczeństwa do przyrody [...] Wydaje się nam, że nie jest nieodzowna rewizja punktu widzenia G.W. Plechanowa i W.I. Lenina, którzy niejednokrotnie nazywali historyczny materializm marksistowską socjologią. To, że historyczny materializm stanowi marksistowską socjologię, wynika z jego przedmiotu, z jego istoty”.

„Marksistowska socjologia lub historyczny materializm — piszą dalej autorzy — po pierwsze, analizuje wszystkie strony życia społecznego z punktu widzenia miejsca, które dana strona zajmuje w całości społeczeństwa, po drugie, bada charakter związku danego społecznego zjawiska ze sposobem produkcji i innymi stronami życia społecznego i, na koniec, po trzecie, formułuje metodologiczne wnioski, wynikające z charakteru tych związków”.

Po zapoznaniu się z tymi stwierdzeniami, a także z dalszymi uwagami na temat niektórych najbardziej szczegółowych twierdzeń J. Kuczynskiego, czytelnik artykułu *Historyczny materializm i socjologia* skłonny jest sądzić, iż jego autorzy nie widzą potrzeby wyodrębniania socjologii jako nauki samodzielnej od historycznego materializmu. Tak jednak nie jest, o czym przekonują nas dalsze wywody. Opierają się one na rozróżnieniu ogólnych praw socjologicznych, „działających” we wszystkich lub w kilku formacjach, i praw szczegółowych, które odnoszą się tylko do poszczególnych formacji. „Ogólnosocjologiczne prawa — czytamy — to jest prawa działające we wszystkich formacjach, i formy ich przejawiania się w poszczególnych formacjach stanowią przedmiot historycznego materializmu. Czy jednak z tego wynika, że w systemie marksistowskich nauk społecznych nie ma iniejsza dla odrębnej nauki — konkretnej socjologii? Nie, wydaje się nam, że taka nauka ma prawo obywatelstwa. Historyczny materializm stanowi teorię ogólnosocjologiczną. Rozpatruje on ogólne prawa rozwoju i formy ich przejawiania się w różnych społeczno-ekonomicznych formacjach. Ponieważ społeczeństwa «w ogóle» nie ma, historyczny materializm stanowi naukę o ogólnych prawach rozwoju konkretnych społeczno-ekonomicznych formacji. Ale określone społeczne organizmy wzięte w całości mają nie tylko ogólne cechy, lecz i specyficzne właściwości. W rozwoju społeczeństwa, w toku wzajemnego oddziaływania między różnymi społecznymi zjawiskami, przejawiają się nie tylko ogólne socjologiczne lecz i szczegółowe socjologiczne [tj. odnoszące się do danego społeczeństwa] prawa”.

Autorzy przedstawiają przykłady takich praw. Powołują się m. in. na procesy powstawania różnych klas w różnych ekonomicznych formacjach, procesy różne od siebie i charakteryzujące się specyficznymi prawidłowościami. W dalszym ciągu stwierdzają: „A więc istnieją takie socjologiczne prawa, które działają tylko w ramach danej formacji. One to właśnie stanowią przedmiot szczegółowej [специальной] socjologii. Dlaczego nazywamy ją szczegółową? Dlatego, że nie jest to ogólna teoria społecznego rozwoju, lecz socjologia kapitalizmu, socjologia feudalizmu, socjologia komunizmu lub naukowy komunizm.

⁴ „Myśl Filozoficzna”, 1957, nr 1.

⁵ Tamże, 1957, nr 1.

Socjologia w tym ujęciu nie jest oderwana od historycznego materializmu ale stanowi zastosowanie twierdzeń historycznego materializmu do poszczególnych formacji”⁶. Tematy badań, proponowane przez J. Kuczynskiego (skład klasy robotniczej NRD, rola inteligencji itp.), dotyczą właśnie tego typu praw, praw szczegółowo-socjologicznych, które autorzy artykułu uważają za przedmiot szczegółowej socjologii.

Odmienne poglądy na przedmiot socjologii i jej stosunek do materializmu historycznego przedstawił inny uczestnik dyskusji, W.W.Kolbanowski, w artykule *O przedmiocie marksistowskiej socjologii*. Stoi on na stanowisku całkowitej tożsamości materializmu historycznego i marksistowskiej socjologii jako odrębnej nauki. Jednocześnie w ramach materializmu historycznego widzi on miejsce dla specjalnej dziedziny konkretnych badań, zwłaszcza aktualnych warunków ekonomicznych, politycznych i ideologicznych, w których żyje i w których rozwija się społeczeństwo. Zwraca przytem uwagę na to, że prace i wnioski socjologów ZSRR, zwłaszcza te, które dotyczą radzieckiej rzeczywistości i jej problemów, posiadają zbyt oderwany, abstrakcyjny charakter i nie opierają się na konkretnych badaniach. Ten stan rzeczy musi ulec zmianie.

Omówione dotychczas artykuły pojawiły się jako odpowiedź na propozycje zawarte w artykule J. Kuczynskiego. Kwestia przedmiotu socjologii, a zarazem kwestia jej stosunku do materializmu historycznego i innych nauk społecznych, poruszona została w „Zagadnieniach Filozofii” w jednym jeszcze artykule, nie związanym z omawianą dyskusją. Ukazał się on w 4 numerze tego czasopisma z 1958 r. i nosi tytuł *Problem pokojowego współistnienia w badaniach socjologicznych i w nauczaniu socjologii*. Autorem jego jest jeden z czołowych przedstawicieli filozofii w ZSRR, P. N. Fiedosiejew, podstawę tego artykułu stanowił referat wygłoszony na Międzynarodowej Konferencji Socjologicznej w Moskwie w styczniu 1958 r., co świadczy o jego oficjalnym charakterze.

Fiedosiejew zwalcza pogląd, jakoby marksiści ustosunkowywali się negatywnie do socjologii. Istnieje marksistowska socjologia, przeciwstawna socjologii burżuazyjnej. Stanowi ją materializm historyczny. Obok tak pojętej socjologii w ZSRR socjologię uprawiają przedstawiciele różnych nauk społecznych — etnografowie, ekonomiści, prawnicy itp. Są oni także socjologami. W jego ujęciu więc socjologia marksistowska stanowi całość wszystkich nauk społecznych, obejmuje wszystkie te nauki, przy czym część tak pojętej socjologii, socjologia ogólna, czyli materializm historyczny, zajmuje się najbardziej ogólnymi socjologicznymi problemami wykorzystując w swych dociekaniach wyniki wszystkich innych szczegółowych nauk⁷.

Jak widać na łamach „Zagadnień Filozofii” reprezentowane są różne stanowiska w kwestii pojęcia socjologii jako nauki, jej przedmiotu i jej stosunku do materializmu historycznego. Wypowiadają się w tym czasopiśmie zarówno zwolennicy jak i przeciwnicy oddzielenia socjologii od historycznego materializmu i wyodrębnienia jej w osobną naukę. Ci, którzy opowiadają się za tym wyodrębnieniem, różnie wyobrażają sobie jej przedmiot. Co do jednej kwestii panuje jednak zgoda, przynajmniej wśród większości uczonych wypo-

⁶ W związku z koncepcją „naukowego komunizmu”, czyli w ujęciu autorów artykułu „socjologią komunizmu”, autorzy powołują się na dyskusję na temat przedmiotu materializmu historycznego prowadzoną w Czechosłowacji. W dyskusji tej reprezentowane jest stanowisko, które domaga się prowadzenia konkretnych badań z zakresu naukowego komunizmu.

⁷ Warto tu wspomnieć, iż członkami — założycielami Radzieckiego Towarzystwa Socjologicznego były instytucje naukowe z dziedziny różnych nauk społecznych i humanistycznych, o czym mowa w niniejszym numerze „Przeglądu” w notatce poświęconej powstaniu Radzieckiego Towarzystwa Socjologicznego.

wiadających się na łamach „Zagadnień Filozofii”. Chodzi o rozwój empirycznych badań, które wszyscy nazywają *explicite* socjologicznymi, niezależnie od formalno-organizacyjnych ram, w których byłyby one uprawiane.

Kilka zarysowanych wyżej stanowisk nie wyczerpuje, zapewne, wszystkich występujących w ZSRR stanowisk w kwestiach, o które chodzi w niniejszym sprawozdaniu. Być może te stanowiska ujawnią się w dalszej dyskusji. Warto jeszcze zaznaczyć, że przymiotnik „socjologiczny” spotyka się na łamach „Zagadnień Filozofii” stosunkowo często, zwłaszcza gdy mówi się o empirycznych badaniach. Często także spotyka się termin „socjologia” w znaczeniu empirycznej nauki o zjawiskach społecznych, przy czym ci, którzy się nim posługują, jak np. E. A. Arab-Ogły w interesującym artykule *Socjologia i cybernetyka*⁸, nie precyzują stosunku socjologii do materializmu historycznego.

Jan Lutyński

SOCJOLOGIA WE FRANCJI

NAUCZANIE, ORGANIZACJA I CHARAKTER BADAŃ

W socjologii francuskiej, podobnie jak w innych dziedzinach nauki we Francji, Paryż odgrywa rolę dominującą zarówno ze względów na liczbę ośrodków badawczych jak na środki materialne pozostające w ich dyspozycji. Nie jest to jednak przypadek skrajnej centralizacji, gdyż poza Paryżem istnieje szereg ważnych ośrodków socjologicznych, w samym zaś Paryżu organizacja funkcji dydaktycznych zarówno jak badawczych charakteryzuje się wyraźnym pluralizmem. Nauczaniem socjologii i nauk zblizonych (etnologia, psychologia społeczna) zajmują się przede wszystkim: Uniwersytet Paryski wraz z włączoną doń dawną Szkołą Nauk Politycznych oraz École Pratique des Hautes Études, Collège de France i Conservatoire des Arts et Métiers.

Cykle wykładów i konferencji poświęcone badaniom socjologicznym organizują jednak również liczne inne instytucje noszące w zasadzie charakter badawczy. Oto dla przykładu nazwy instytutów badawczych z różnych dziedzin, w których badania socjologiczne odgrywają rolę mniej lub bardziej zasadniczą: Institut National d'Études Démographiques, Institut National de la Statistique et des Études Économiques, Fondation Nationale des Sciences Politiques, Institut Français d'Opinion Publique, Institut National d'Orientation Professionnelle, Institut des Sciences Sociales du Travail, Institut d'Ethnologie, Centre d'Études de Radio-Télévision, Institut Français de Presse, Institut d'Études Politiques, Institut du Développement Économique et Social. Miejsce naczelne wśród instytucji badawczych w dziedzinie socjologii zajmują zakłady organizowane w ramach Centre National de la Recherche Scientifique, przede wszystkim Centre d'Études Sociologiques, którego dyrektorem jest prof. J. Stoetzel.

Duża liczba instytucji badawczych i wzrastający zakres badań stwarzają zapotrzebowanie na pracowników wyspecjalizowanych w dziedzinie socjologii. Zapotrzebowania tego nie była w stanie zaspokoić aktualna organizacja studiów socjologicznych. Mimo że zainteresowanie socjologią manifestowało wiele instytucji nauczających i badawczych, o których była poprzednio mowa, na uniwersytetach francuskich istniały do r. 1958 tylko cztery katedry socjologii i tylko trzy katedry etnologii na wydziałach humanistycznych. Oficjalny raport H. Longchambon, przewodniczącego Rady Najwyższej Badań Naukowych i Postępu Technicznego, z czerwca 1957 stwierdził z naciskiem zaniedbanie

⁸ E. A. Arab-Ogły, *Socjologia i cybernetyka...*